

Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej 13
ISSN 1898-4215; e-ISSN 2544-3143
Creative Commons: Uznanie Autorstwa (CC BY) 3.0 Polska
<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/>
DOI: <https://doi.org/10.32346/2544-3135.si.2020-13.3>

Martinas Malužinas

Uniwersytet Łódzki

martinasmaluzinas@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2772-9534

OPOZYCYJNA DZIAŁALNOŚĆ POLITYCZNA PREZYDENTA ANTANASA SMETONY W LATACH 1920–1926

Oppositional Political Activity of President Antanas Smetona during the Years 1920–1926

Abstract

Antanas Smetona was the father of Lithuania's independence, a journalist, lawyer, politician, but also Lithuania's dictator. He is considered an architect of the country's authoritarian and fascist regime and at the same time was a fugitive who fled the country at a decisive moment. Due to the lack of scientific publications in Polish scientific discourse, my aim is to present oppositional actions of Lithuania's first president (during the years 1920–1926) as well as to explore new aspects of his political thought/ideology.

Keywords: Antanas Smetona, elections, political opposition, nationalism, dictatorship, demagogy

19 czerwca 1920 roku Antanas Smetona, zgodnie z zapisem litewskiej Konstytucji, na pierwszym posiedzeniu nowo wybranego Litewskiego Sejmu Ustawodawczego Lietuvos Steigiamasis Seimas przekazał funkcję głowy państwa marszałkowi Aleksandrasowi Stulginskisowi¹, ogłaszając równocześnie swoją dymisję. Były premier Kazys Grinius napisał w swoich pamiętnikach, że podczas wyborów do Sejmu Ustawodawczego (14–15 kwietnia 1920 roku) partia Narodowców nie była w stanie uzyskać żadnego mandatu². W roku 1922 Stulginskis został oficjalnie zatwierdzony na prezydenta Republiki Litewskiej.

Pozbawiony państwowych funkcji, Smetona opuścił rezydencję prezydencką, w której mieszkał ze swoją rodziną. Wynajął mieszkanie w okręgu kowieńskim, gdzie wcześniej mieszkał poeta Jonas Mačiulis-Maironis³, i tam osiadł ze swoją rodziną, postanawiając wycofać się z polityki i poświęcić więcej czasu najbliższym i studiowaniu literatury. Jednakże sytuacja, w jakiej znalazła się Litwa, oraz jego doświadczenie nie pozwoliły mu porzucić życia politycznego.

W roku 1920 w nowym gabinecie Kazysa Griniosa⁴ (20.06.1920–2.02.1922) zaczęto rozważać kwestię ustalenia granicy litewsko-łotewskiej; z tego też powodu powstało nieporozumienie między dwoma rządami. Strona łotewska rościła pretensje do terytorium Možejek (lit. Mažeikiai) oraz Połagi (lit. Palanga), argumentując, że od roku 1819 Połaga wchodziła w skład guberni kurlandzkiej, która była zarządzana przez łotewską administrację. Natomiast strona litewska twierdziła, że całe terytorium wybrzeża Połagi do miasta Święta (lit. Šventoji) było zamieszkane w większości przez ludność etnicznie litewską. Na wspomnianym terytorium mieszkało 1724 Litwinów i 514 Łotyszów⁵. 28 września 1920 roku obie

¹ Aleksandras Stulginskis – lider i założyciel litewskiej partii chadeckiej, wicepremier (od 12.03.1919 do 12.04.1919) i prezydent Republiki Litewskiej (1918–1926).

² K. Grinius, *Apie 1926 metų gruodžio 17 – tos dienos perversma*, [w:] *Literatura*, Chicago 1954, s. 210.

³ Jonas Mačiulis-Maironis – litewski poeta doby romantyzmu, dramaturg, ksiądz katolicki oraz działacz polityczny.

⁴ Kazys Grinius – założyciel partii Litewskich Ludowców i Rolników, wieloletni minister, premier (od 19.06.1920 do 2.02.1922) i prezydent Republiki Litewskiej (od 17.06.1926 do 17.12.1926).

⁵ „Švietimo darbas” 1921, nr 5, s. 39.

strony zgodziły się przekazać sprawę Połagi do rozstrzygnięcia komisji arbitrażowej. W skład komisji wchodził premier Litwy oraz jego Łotewski odpowiednik i wyznaczeni delegaci obydwu stron, a przewodniczącym komisji był delegat Wielkiej Brytanii, profesor Uniwersytetu w Edynburgu John Simpson. Na przewodniczącego litewskiej delegacji Smetona mianował Martynasa Yčas⁶ (ponadto w skład litewskiej delegacji wchodził: sekretarz Pijus Bielskus⁷, ekspert ds. Połagi profesor Kazimieras Buga⁸, pisarz Jonas Tumas-Vaižgantas⁹ oraz generał Silvestras Žukauskas¹⁰).

Po posiedzeniu komisji w dniu 13 marca 1921 roku zapadła decyzja o ostatecznym zatwierdzeniu projektu granicy między obiema stronami. Litwie przypadło 19,5 km² wybrzeża z miastem Połaga oraz Możejki. Natomiast Łotwa uzyskała 28 km² byłego terytorium guberni kowieńskiej wraz z wybrzeżem o powierzchni 19,5 km² w północno-zachodniej części Litwy¹¹.

Delegat brytyjski Simpson aktywnie popierał litewskie dążenia uzyskania dostępu do Morza Bałtyckiego, ponieważ było to w interesie gospodarki angielskiej, gdyż prowadziło do otwarcia możliwości handlu morskiego z Litwą. Nie można zapomnieć, że ten sukces polityczny Smetony, będącego w opozycji, osiągnięty został również dzięki doborowi skutecznych negocjatorów do komisji arbitrażowej. Sam Smetona w swoich notatkach pisał, że dodatkowym argumentem, który miał wpływ na popieranie litewskich roszczeń przez delegata Simpsona, była wiadomość, że w XVI wieku angielscy kupcy urządzili przystań na wybrzeżu litewskiego miasta Święta.

10 stycznia 1923 roku Litwini zainicjowali powstanie w Okręgu Kłajpedy. W akcji uczestniczyły siły przybyłych z Litwy przebranych

⁶ Martynas Yčas – litewski prawnik, minister finansów oraz przemysłu i handlu.

⁷ Pijus Bielskus – profesor, filozof, szef kancelarii prezydenta Republiki Litewskiej.

⁸ Kazimieras Buga – profesor i lingwista litewski, jeden z najbardziej znanych badaczy języka litewskiego.

⁹ Jonas Tumas-Vaižgantas – duchowny, litewski pisarz międzywojenny oraz założyciel i przywódca litewskiej partii prawicowej Postępu Narodowego.

¹⁰ Silvestras Žukauskas – generał i naczelny dowódca litewskich sił zbrojnych w latach 1923–1928.

¹¹ Z. Butkus, *Iš Lietuvos ir Latvijos santykių istorijos 1919–1921 metais / Lietuvos TSR Aušktųjų mokyklų mokslo darbai*, [w:] *Istorija*, t. 27, Vilnius 1987, s. 68.

policjantów, żołnierzy armii regularnej i paramilitarnej organizacji szauulisów, ogółem ok. 1500 osób. Akcja ta była skonsultowana przez władze litewskie z przedstawicielami Niemiec i Związku Radzieckiego. Broń Litwinom została dostarczona przez Niemców. Powstanie, całkowicie inspirowane przez rząd kowieński, posłużyło jako pretekst do wkroczenia wojsk litewskich do miasta i okręgu w celu „udzielenia pomocy walczącym rodakom”. W efekcie Liga Narodów przyznała Kłajpedę Litwie. Gabinet K. Griniusa podał się do dymisji. Szef nowego gabinetu, Galvanauskas¹² (2.02.1922–23.02.1923 oraz 29.06.1923–18.06.1924), szukał doświadczonej oraz kompetentnej osoby, która mogłaby skutecznie rozwiązywać problemy Kłajpedy i całego okręgu inkorporowanego do Litwy. Ze względu na wysoko oceniany sukces Smetony w kwestii przynależności Połągi oraz Możejek, premier Galvanauskas postanowił tę funkcję powierzyć właśnie jemu.

Na początku działalności Smetona wykazał się dużym zaangażowaniem. Ujawnia to jego osobisty zbiór dokumentów: w jednej z not, napisanej 20 lutego 1923 roku do premiera Galvanauskasa, Smetona jako pełnomocnik rządu litewskiego w Kłajpedzie przypomina szefowi rządu, iż litewskim powstańcom należą się premie i ordery za zorganizowane powstanie. Postuluje, aby przywódcy powstania kłajpedzkiego, Jonasowi Budrysowi¹³ (w istocie Polovinskis, pseudonim wymyślony na czas powstania), przyznać wysoki stopień majora¹⁴, co pokazuje, że Smetona był świadomy jego istotnej roli. Jak wynika z jego memoriałów pisanych w 1925 roku, to właśnie Budrys w 1921 roku przedstawił premierowi Galvanauskasowi ideę odbicia Kłajpedy z rąk Ligi Narodów przez zorganizowanie powstania w mieście¹⁵. Jemu to od sierpnia 1922 roku powierzono ściśle tajną misję w Kłajpedzie. Jego zadaniem było nie tylko przeprowadzenie eksploracji kontrwywiadu, ale również zbadanie możliwości buntu oraz przygotowanie gruntu pod jego wywołanie¹⁶.

¹² Ernestas Galvanauskas – wieloletni minister i dwukrotny premier Litwy w okresie od 17.10.1919 do 19.06.1920 oraz od 2.02.1922 do 18.06.1924.

¹³ Jonas Budrys – litewski dyplomata oraz szef kontrwywiadu wojskowego.

¹⁴ Centralne Archiwum Państwowe (dalej: CVA), F. 1686, Ap. 1, B.3, s. 1.

¹⁵ V. Krevė, *Apie Klaipėdos atvadavimą. Bolševikų invazija ir liaudės vyriausybė*, Vilnius 1992, s. 94.

¹⁶ J. Budrys, *Klaipėdos sukilimas*, „Dirva” 8.02.1951.

20 lutego 1923 roku w innej nocy Smetona zwracał się do premiera Galvanauskasa z prośbą o możliwość dołączenia do swojego grona odpowiednich współpracowników z uwzględnieniem zapewnienia na ten cel odpowiednich środków finansowych. W nocy Smetona zażądał 2000 litów miesięcznego wynagrodzenia oraz 1000 litów na cele reprezentacyjne bez konieczności rozliczenia się z tych sum, jak również luksusowego samochodu, dobrego mieszkania oraz dwóch asystentów: jednego do spraw finansowych, drugiego – radcę prawnego¹⁷. Jednakże premier Galvanauskas nie był w stanie spełnić tych żądań. Problem polegał na tym, iż eksprezydent traktowany był przez gabinet ministrów, na czele z Galvanauskasem, jako zwykły urzędnik wykonujący państwowe uchwały w Okręgu Kłajpedzkim, zaś Smetona postrzegał siebie jako politycznego kreatora Okręgu Kłajpedzkiego. Z tego powodu zawiedziony Smetona postanowił porzucić wypełnianie swoich obowiązków i 7 kwietnia 1923 roku w nocy do premiera Galvanauskasa zwrócił się z prośbą o formalne zaakceptowanie jego dymisji od dnia 20 kwietnia 1923 roku. W liście podkreśla, że gdy na początku marca 1923 roku przybył do Kowna w sprawach służbowych, gabinet ministrów z Galvanauskasem na czele rozważał noty dostarczane przez Radę Ambasadorów Ligi Narodów. Smetona wyrażał swoje oburzenie, że dla gabinetu ministrów sprawy związane z opinią Ligi Narodów na temat stosunków polsko-litewskich są ważniejsze niż kwestia rozwoju regionu kłajpedzkiego. W postscriptum Smetona napisał:

Gdy w końcu marca 1923 r. zapowiadało się posiedzenie Rady Ministrów organizowane przez Sz. P. premiera E. Galvanauskasa w kwestii wytyczenia nowych priorytetów politycznych w Kłajpedzie mnie jako pełnomocnika rządu litewskiego w Kłajpedzie nie zaproszono. Tymczasem litewscy Żmudzini mają zasadnicze powody myśleć, że polityka regionalna Kłajpedy nie jest brana pod uwagę w rządzie Litwy, ponieważ ja jako ich przedstawiciel nie jestem zapraszany na posiedzenia dotyczące ważnych kwestii związanych z tym regionem¹⁸.

Nota do Galvanauskasa spowodowała konflikt między obydwoma działaczami politycznymi, w wyniku czego Smetona ponownie wycofał się

¹⁷ A. Smetonos, *10.II 2021 pareiškimas E. Galvanauskui*, CVA, F. 1868, Ap.1, B.3, s. 2.

¹⁸ *Ibidem*, s. 4. Wszystkie tłumaczenia z j. litewskiego – M. M.

z życia politycznego. Nie otrzymawszy żadnej nowej propozycji sprawowania stanowiska w instytucjach państwowych, postanowił więcej czasu poświęcać sprawom wewnętrznym w partii Narodowców dla przekonstruowania jej nacjonalistycznego nurtu. Zdecydował się też po raz pierwszy publicznie skrytykować działalność szefa delegacji Galvanauskasa na forum Ligi Narodów, odnosząc się do projektu Paula Hymansa – 31 maja 1921 roku w organie partii Postępu Narodowego „Lietuvos balsas”, w swoim artykule pt. *Sutiko ar nesutiko?*, Smetona pisał, iż propozycja Hymansa nie przedstawia zamiaru utworzenia federacji, lecz zmierza do inkorporowania Litwy w skład terytorium II Rzeczypospolitej. Zdaniem eksprezydenta projekt Hymansa nie wykraczał poza Unię Lubelską, ponieważ dzielił Litwę na dwie części (dwa kantony) i wprowadzał polski jako obowiązkowy język urzędowy¹⁹. W ten sposób Litwa stałaby się częścią Polski.

Dalej Smetona sugerował, aby gabinet E. Galvanauskasa podał się do dymisji, ponieważ większa część członków litewskiej delegacji w ramach Ligi Narodów, jak również spora część członków Rady Ministrów, popiera projekt Hymansa. Ponadto apelował do rządu Galvanauskasa, aby niezwłocznie zakończyć pertraktacje dotyczące wyżej wspomnianego projektu oraz szukać innych możliwych rozwiązań. W innym artykule, pt. *Senoji byla ir „naujosi taktika”*, Smetona pisał, iż doszło do sytuacji, w której Wilno obawia się być poddane wpływom litewskim, a Litwini obawiają się spolonizowania²⁰. Nawiązując do poruszonego przez Smetonę tematu, Augustinas Voldemaras²¹ w swoim artykule antyrządowym pt. *Šalin zuikiai* określił przyjęcie projektu Hymansa jako „pogrzebanie niepodległości Litwy”²². Następnie w swojej publikacji przytaczał spekulacje Smetony, iż dojdzie do konfrontacji między obydwojma państwami, również kończącej się federacją²³.

¹⁹ A. Smetona, *Sutiko ar nesutiko?*, „Lietuvos balsas” 31.05.1921, nr 16, s. 1.

²⁰ A. Smetona, *Senoji byla ir „naujosi taktika”*, „Lietuvos balsas” 8.11.1921, nr 3, s. 1.

²¹ Augustinas Voldemaras – profesor, przywódca prawicowego stronnictwa nacjonalistycznego, dyplomata, dwukrotny premier Litwy w okresie od 11.11.1918 do 26.12.1918 oraz od 17.12.1926 do 23.09.1929.

²² A. Voldemaras, *Šalin zuikiai*, „Lietuvos balsas” 2.06.1921, nr 17, s. 1.

²³ A. Voldemaras, *Lietuvos ir Lenkijos konfederacija*, „Lietuvos balsas” 6.10.1921, nr 70, s. 2.

Zdaniem historyka i wykładowcy Uniwersytetu Wileńskiego dr. hab. Algirdasa P. Kasperavičiusa w tamtym czasie Narodowcy będący ekspertami opozycji proponowali implementację na Litwie fińskiego modelu, czemu sprzeciwiał się Smetona. Ich myślą przewodnią było, aby na Litwie zostały zatwierdzone dwa języki urzędowe, a także aby wprowadzić korzystne rozwiązania dla właścicieli ziemskich podczas reformy rolnej; jednocześnie kategorycznie sprzeciwiali się autonomii Wileńszczyzny, w oparciu o system kantonów, jak też zawarciu federacji z Polską²⁴.

Natomiast inny wybitny litewski historyk, prof. Alfredas Bumblauskas, wysuwa hipotezę, iż Smetona, będąc w ściśle tajnych kontaktach z sowieckimi dyplomatami, zorganizował w Kownie na początku października 1921 roku kampanię sprzeciwu wobec projektu Hymansa. Jednakże w tym czasie Smetona nie miał już wpływu na opinię publiczną, co potwierdziły późniejsze wyniki wyborów do II Sejmu Ustawodawczego z 1923 roku. Nigdy jednak nie zaprzestał on oskarżania swoich przeciwników politycznych o to, że byli zwolennikami planów Hymansa i Ligi Narodów²⁵.

Należy zwrócić uwagę, że Litwa była państwem demokracji parlamentarnej, zaś Smetona miał wizję państwa o ustroju monarchistycznym i sam miał zapędy dyktatorskie, chociaż nie mógł otwarcie o nich mówić, prezentując program polityczny Narodowców. Jednakże w prasie Narodowców ujawniały się dyktatorskie poglądy Smetony, popierane przez działaczy partyjnych. Warto także zwrócić uwagę na lata 1915–1918, kiedy Litwa była pod okupacją niemiecką i kiedy to członkowie Litewskiej Rady Państwowej (lit. Lietuvos Taryba) popierali ideę Smetony, aby wprowadzić w państwie monarchię. Miało to być uzasadnione względami taktycznymi. Pod koniec 1918 roku, po klęsce Cesarstwa Niemieckiego w I wojnie światowej, Smetona zmienił plany polityczne. Jego inklinacje do dyktatury uwidoczniły się już w końcu 1919 roku, gdy Narodowcy, na czele z nim samym jako pierwszym wybranym prezydentem Republiki Litewskiej, wykluczyli z koalicji rządzącej siły liberalne oraz partię socjaldemokratów. W następnej kolejności, 7 października 1919 roku, pozwolono Ernestowi Galvanauskasowi utworzyć V gabinet Rady

²⁴ A. Kasperavičius, *Alternatyvos ginklai. Tautininkai ir „Vidurio Lietuva”*, „Darbai ir dienos” 2004, nr 40, s. 230.

²⁵ A. Bumblauskas, *Lietuvos tūkstantmetis: dvi atmosferos alternatyvos*, Vilnius 2005, s. 150–151.

Ministrów, który realizował politykę ugrupowania Narodowców. Wprowadził on ściślejszy reżim polityczny, podjął bardziej zdecydowane kroki przeciwko ruchom rewolucyjnym oraz na rozkaz przywódców ugrupowania Narodowców tłumiał ruchy opozycyjne²⁶.

Początków Partii Narodowców (właściwa nazwa lit. Tautininkų Sąjunga) i jej działalności politycznej można doszukiwać się w końcu XIX wieku w litewskich ruchach narodowościowych w zaborze carskim. Jej przedstawiciele, jak również A. Smetona, wykazywali w swoich poglądach odnośnie kwestii polityczno-społecznych tendencje antagonistyczne wobec innych narodowości burżuazyjnych żyjących w Litwie oraz wzywali do walki o wzmocnienie pozycji litewskich grup społecznych. W swoim programie politycznym Smetona zachęcał do walki z elementami nielojalnymi wobec litewskiego narodu, otwarcie głosił nietolerancję narodową wobec przedstawicieli społeczności polskiej oraz żydowskiej, wyrażał niezadowolenie z tego, co nie jest litewskie. W tych latach opozycyjnych Smetona przynależał do Litewskiej Partii Demokratycznej (lit. Lietuvos Demokratinė Partija), brał czynny udział w oficjalnych jej zjazdach. Wynika więc z tego, że Narodowcy wywodzą się z prawego skrzydła Partii Demokratycznej. Do jej struktur dołączyli także zwolennicy oraz założyciele gazet „Viltis” oraz „Vairas”²⁷.

Na początku swojego istnienia blok Narodowców nie posiadał zbyt dużego grona członków, ponieważ ze względu na represje carskie byli oni zmuszeni ograniczyć swoją działalność. Dopiero 17 sierpnia 1924 roku z inicjatywy przywódców ruchu narodowego Liudasa Noreikisa, Jokūbasa Szernasa oraz Virgisa Ruseckasa postanowiono utworzyć kongresowy komitet organizacyjny Narodowców. Wzięło w nim udział trzystu przedstawicieli Narodowców z całej Litwy. Podstawowym celem bloku, nieposiadającego oficjalnego statutu oraz programu politycznego, było powołanie organu centralnego o nazwie Zarząd Centralny. Choć Smetona nie znalazł się w jego składzie, należały do niego inne wybitne postacie polityczne: W. Krėvė-Mickevičius, A. Merkys, A. Birontas, S. Rusteika, L. Noreika, W. Ruseckis²⁸.

²⁶ P. Leonas, *Mano atsiminimai ir pergyvenimai*, Centrinės Bibliotekos Rankraščių Skyrius (dalej: CBRS), F. 117, 1080, s. 21.

²⁷ *Lietuvos tautininkų ir respublikonų sąjunga*, <https://tautininkai.lt/istorija/> (dostęp: 14.02.2019).

²⁸ Lietuvos Valstybės Centrinis Archyvas, F. 1686, Ap. 1, B.3, s. 92.

Po wybraniu zarządu Centralnego Bloku Narodowców, liczba członków stopniowo wzrastała. Eksprezydent nie został wybrany do zarządu Centralnego Bloku, co było spowodowane jego pasywnością w działalności tej organizacji. 1 stycznia 1923 roku został zaproszony do objęcia stanowiska adiunkta na Uniwersytecie Litewskim w Katedrze Teorii i Historii Sztuk Artystycznych, później w Katedrze Filozofii, gdzie 1 kwietnia 1926 roku uzyskał tytuł doktora nauk filozoficznych²⁹.

W połowie 1924 roku Smetona zostaje powołany na stanowisko wiceprezesa zarządu Litewskiego Banku Międzynarodowego³⁰. Kolejny awans w karierze osobistej skutkuje tym, iż Smetona postanawia aktywnie angażować się w sprawy polityczne³¹. W tamtym okresie Narodowcy przeżywali kryzys od czasu wyborów do II Sejmu Ustawodawczego 12–13 maja 1923 roku, w których zdobyli 18 582 głosów, co stanowiło 2% w skali całego kraju. Nie zdobywszy ani jednego mandatu w Sejmie, Narodowcy pozostali opozycyjnym ugrupowaniem politycznym³².

Przyczyny porażki ugrupowania Narodowców w wyborach do II Sejmu Ustawodawczego można szukać w jej prasie, w której w sposób otwarty prezentowano poglądy i zamiary, które nie wzbudzały u większości społeczeństwa litewskiego ani sympatii, ani aprobaty. W czasie kampanii agitacyjnej do II Sejmu Ustawodawczego, trwającej od końca roku 1922, w swoim organie antyrządowym Narodowcy rozważali zmiany w tymczasowej konstytucji litewskiej. Według Smetony należało wprowadzić kilka zmian w konstytucji; jedną z nich miała być nowelizacja projektu dotyczącego kompetencji prezydenta Republiki Litewskiej. W swoim artykule pt. *Apie demokratizma ir monarchijos liekana* w miesięczniku kowieńskim „Tevynės balsas” z 23 marca 1922 roku postulował on, aby

²⁹ S. Noreikienė, *Mintis*, Str. Serija, t. 4, Vilnius 1978, s. 79–80.

³⁰ Międzynarodowy Bank Litewski, Bank Komercyjny – funkcjonował w latach 1921–1940. Do roku 1929 był formalnie nazywany Międzynarodowym Bankiem Litewskim. Jego założycielami byli litewscy emigranci w Stanach Zjednoczonych prowadzący działalność handlową w Bostonie. Pożyczki były udzielane przez amerykańskich Litwinów dla nowo tworzących się spółek akcyjnych. W latach 1924–1939 wiceprzewodniczącym zarządu banku międzynarodowego był A. Smetona. Na początku lipca 1940 roku bank został znacjonalizowany.

³¹ W. Leninas, *Pilnas raštų rinkinys*, [w:] *Mintis*, t. 3, Vilnius 1976, s. 471.

³² D. Blažytė-Baužienė, *II Seimas (1923–1926) Seimo rinkimai, Lietuvos Seimo istorija. XX–XXI a. pradžia*, Kaunas 2009, s. 12.

nowo wybrany w roku 1923 prezydent mógł nie tylko stać na czele litewskich sił zbrojnych, ale na mocy nowej ustawy mógł samodzielnie rozwiązać Sejm, jak również korzystać z prawa weta wobec wprowadzanych ustaw. Następnie, 24 marca 1922 roku, na łamach tejże gazety Smetona koncyponował nad zaletami i wadami sprawowania urzędu prezydenckiego oraz monarchy, nie ukrywając swoich sympatii monarchistycznych. Według eksprezydenta największym mankamentem w sprawowaniu urzędu głowy państwa litewskiego jest uprawnienie do zwołania wyborów na prezydenta przez Sejm Ustawodawczy, ponieważ takie realia polityczne osłabiają i podważają autorytet prezydenta, a tym samym głowa państwa staje się zależna od partii politycznych³³.

Następnie w miesięczniku kowieńskim „Tautos balsas” z 4 kwietnia 1922 roku Smetona w artykule pt. *Apie kitų ir mūsų parlamentarizma* pisze, że jest przekonany, iż problem litewskiej sceny politycznej tkwi w niezbalansowaniu układu sił pomiędzy ugrupowaniami politycznymi w strukturze organu Sejmu i dotyczy równowagi między stronnictwami opozycyjnymi a rządzącymi³⁴. Zdaniem Smetony największą wadą litewskiego organu ustawodawczego jest nieefektywne sprawowanie nadzoru nad działalnością Rady Ministrów, nonsensowne rządzenie polityką wewnętrzną i zagraniczną oraz niewłaściwe wykonywanie zasadniczego obowiązku – funkcji ustawodawczej w zakresie procedury legislacyjnej aktów prawnych, czyli ustaw decydujących o zasadach funkcjonowania podstawowych dziedzin życia obywateli Litwy. W następnym numerze „Tautos balsas”, z 20 kwietnia 1922 roku, eksprezzydent w swoim artykule pt. *Parlamentarizmas ir konstitucjonalizmas* postuluje, iż podążając za przykładem modelu francuskiego, w litewskim systemie politycznym powinna istnieć silna samodzielna władza, jak np. urząd prezydencki. Na podstawie takiego modelu funkcja kontrolna sprawowana wobec Rady Ministrów spoczywałaby w rękach nowo wybranego prezydenta Republiki Litewskiej. Pozwoliłoby to zlikwidować mało efektywny decyzyjnie urząd ministerialny i podporządkować administrację państwową bezpośrednio prezydentowi, co skutkowałoby tym, że polityka państwa litewskiego

³³ A. Smetona, *Apie demokratizma ir „monarachijos liekana”*, „Tevynės balsas” 23–24.03.1922.

³⁴ A. Smetona, *Apie kitų ir mūsų parlamentarizma*, „Tevynės balsas” 4.04.1922.

byłaby oddana w ręce mającego wręcz nieograniczone uprawnienia reprezentacyjne prezydenta³⁵. Warto zwrócić uwagę, że te słowa eksprezydenta znajdują odbicie w rzeczywistości po zamachu stanu, w następstwie którego w dniu 12 kwietnia 1927 roku złamie on litewską konstytucję – rozwiąże działalność III Sejmu Ustawodawczego i wyrazi w stosunku do Rady Ministrów votum nieufności. Skutkiem tego ugrupowanie Narodowców będzie de facto rządziło przez najbliższe trzynaście lat (1926–1939). Wszystkie publikacje autorstwa Smetony opisywały wady litewskiego systemu parlamentarnego – w żadnej z nich nie wypowiedział się za ustrojem demokratycznym.

W dalszej retoryce Narodowców w prasie kowieńskiej wysuwano na pierwszy plan budowanie kultu wodza Smetony. W gazecie „Lietuvis” jeden z pierwszych profesjonalnych międzywojennych dziennikarzy na Litwie Valentinas Gustainis wykorzystał demagogię rozpowszechnioną przez agitatorów Narodowców. Warto zacytować jedną z wypowiedzi:

[...] wybrany III Sejm Ustawodawczy nie będzie miał żadnych uprawnień ustawodawczych w interweniowaniu w narodową, kulturową oraz polityczną działalność prezydenta, wszakże nowo wybrany prezydent będzie postrzegany jako główny arbiter na litewskiej scenie politycznej³⁶.

Narodowcy byli zgodni ze zdaniem swojego przywódcy Smetony, iż największą wadą systemu parlamentarnego jest to, że jako Litwa państwo o ustroju demokratycznym swój los oddaje w ręce partiom politycznym. Ich zdaniem większość litewskich ugrupowań politycznych nie reprezentowała interesów narodu litewskiego, lecz kierując się osobistym interesem, głosiła demagogiczne hasła, pretendując do reprezentacji litewskiego narodu jako całości. Narodowcy w tej kampanii wyborczej na czołowym miejscu w swoim organie antyrządowym „Lietuvos balsas” przytoczyli cytaty autorstwa Jonasa Tumasa-Vaižgantas, ze zlikwidowanego organu prasowego Partii Postępu Narodowego „Tauta”. 8 maja 1920 roku Vaižgantas pisał w swojej publikacji na temat litewskiej panoramy politycznej:

³⁵ A. Smetona, *Parlamentarizmas ir konstitucjonalizmas*, „Tevynės balsas” 4.04.1922.

³⁶ V. Gustaitis, *Demokratizmo negalavimai*, „Lietuvis” 1925, nr 25, s. 7.

[...] naszym Bogiem nie jest tylko naród litewski, lecz państwo z przywódcą na czele, z nim powiązany jako nieodłączny komponent bytu państwowego. Ta fuzja państwo-naród, jak jedna komórka, zbudowała potężny mur, który teraz nazywa się państwo³⁷.

W następnej publikacji w organie Narodowców, zatytułowanej *Valdymo prietaisas ir partijų ruoša*, Smetona zwracał uwagę na potrzebę szacunku dla nowo wybranego przywódcy narodu, ponieważ de facto pluralizm polityczny z nowo tworzącymi się ugrupowaniami politycznymi nie tworzy bytu państwowego, lecz go rujnuje, niszcząc jedność narodu³⁸.

Kolejny raz odsunięty od struktur rządowych, Smetona nawoływał partię do pozostania w opozycji z krytycznym nastawieniem do rządzącej partii Chrześcijańskich Demokratów. Od roku 1924 Smetona staje się jednym z naczelnych przywódców propagujących ideologię grupy i wyznaczających polityczną linię Narodowców. W tym czasie obejmuje on stanowisko głównego redaktora organów prasowych partii Narodowców, między innymi „Lietuvos balsas”, „Krašto balsas”, „Vairas”. „Vairas” służył jako zasadniczy organ prasowy Smetony do rozpowszechniania propagandy antyrządowej. Z tego powodu we wrześniu 1923 roku Smetona został skazany na cztery miesiące więzienia za krytykę rządu w zbyt ostrym tonie. Ze względu na niemożność spłacania kolejnej grzywny, nałożonej za rozpowszechnianie antyrządowej propagandy przez Smetonę, 25 lutego 1924 roku na rozkaz komendanta wojennego pismo zostało zawieszono³⁹. 28 lutego 1924 roku Smetona postanawia kontynuować działalność organu „Vairas”, przekształcając jego nazwę w „Skeveldrų rinkinys”, następnie „Irklas”, wreszcie – 25 września 1924 roku – „Tautos vairas”⁴⁰.

Gdy w dniach 17–19 sierpnia 1924 roku postanowiono utworzyć Kongresowy Komitet Organizacyjny Narodowców, tzw. Zarząd Centralny, blok polityczny został oficjalnie zalegalizowany jako litewska partia polityczna. Uprawomocnionemu blokowi Narodowców potrzebny był oficjalny organ antyrządowy. W tej sprawie inicjatywę przejął Vincas Krėvė,

³⁷ T. Vaižgantas, *Piguis asimilavimas*, „Tauta” 8.05.1920.

³⁸ A. Smetona, *Valdymo prietaisas ir partijų ruoša*, „Tevynės balsas” 27.04.1922.

³⁹ L. Gudaitis, *Permainų vejai, Lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais*, Vilnius 1986, s. 226.

⁴⁰ *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius 1997, s. 542.

który założył tygodnik „Lietuvis”. Tygodnik przejął tradycje gazety „Vairas”. Początkowym jego redaktorem był poeta Petras Vaičiūnas, natomiast od początku 1925 roku, od szesnastego numeru tygodnika „Lietuvis”, redaktorskie funkcje przejął A. Smetona. Były prezydent, obawiając się, że za propagandę i agitację antyrządową zawartą w artykułach będzie panowanie ścigany przez organy instytucji wojskowych, nakazywał, aby w jego imieniu podpisywała się jako redaktora kamerdynerka jego domu – E. Meginaitė⁴¹.

Inny działacz partii Narodowców i najbliższy współpracownik Smetony, Augustinas Voldemaras, postanowił napisać artykuł w organie prasowym „Lietuvis”. Tekst ten został owiany złą sławą jako skandaliczny. Za jego antyrządową treść, w oparciu o przepisy dotyczące bezpieczeństwa państwowego Litwy, Voldemaras, decyzją komendanta wojennego miasta Kowna i powiatu kowieńskiego Vladislovasa Brazulevičiusa, został deportowany na prowincję do obozu pracy przymusowej. Litewscy historiografowie nie wspominają tego artykułu w żadnych źródłach. Jednakże pogłębiając problem badawczy w kontekście ukarania ekspremiera Voldemarasa, przydatne staje się wykorzystanie w tej analizie metody genetycznej, która poszukuje związków przyczynowych o bardziej złożonym charakterze. Na jej podstawie można wywnioskować, że artykuł, za który został ukarany ekspremier, był datowany na 11 października 1923 roku (czwarty numer pisma „Vairas”) i ukazał się pod tytułem *Kas toliau*.⁴² W artykule Voldemaras krytykował gabinet premiera Galvanauskasa i potępiał litewski rząd za skazanie byłego eksprezidenta na karę więzienia. W dalszej kolejności autor krytykował politykę litewskiej delegacji i szefa misji dyplomatycznej Galvanauskasa za wstępne próby podpisania umowy z Radą Ambasadorów Ligii Narodów w sprawie handlu tranzytowego przez Litwę i Kłajpedę. Voldemaras publicznie oskarżał Ligę Narodów o to, że nie rozwiązuje sprawy tranzytu przez Litwę, lecz wywiera presję, aby szef rządu litewskiego dokonał internacjonalizacji Niemna. Następnie Voldemaras poruszył problem związany z linią polityczną Galvanauskasa: jego naiwny optymizm w Lidze Narodów

⁴¹ Ibidem, s. 229.

⁴² A. Lukšas *LŽ archyvas. Augustino Voldemaro mįslė*, [w:] *Lietuvos žinios*, Vilnius 2018, s. 3–4, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:b4EZNkjGvxIJ:https://www.lzinios.lt/Istorija/lz-archyvas-augustino-voldemaro-misle/129709+%&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=pl> (dostęp: 16.02.2019).

w sprawie pomyślnego rozstrzygnięcia kwestii Kłajpedy, a w niedalekiej przyszłości także kwestii Wilna. Autor agitował do litewskiej opinii publicznej, aby nie ufała głosowaniu w Lidze Narodów w tych sprawach. Ekspremier cytował słowa Smetony, który podkreślał, iż Anglia i Francja nie są przyjaźnie nastawione do litewskiej polityki międzynarodowej, a w szczególności do kwestii korzystnych dla Litwy rozwiązań w sprawie przynależności regionu Kłajpedy⁴³. Następnie autor podzielał opinię eksprezydenta, że największym błędem gabinetu Galvanauskasa było uznanie neutralizacji Niemna oraz otwarcie przez niego tranzytu dla polskiej gospodarki. Voldemaras prognozował, iż w dalszej perspektywie taka przychylna wobec Polski polityka doprowadzi Litwę do zawarcia konfederacji z Polską⁴⁴.

Celowa propaganda i agitacja polityczna zawarte w treści artykułu Voldemarasa wraz z przytoczonymi cytatami Smetony miały posłużyć jako metoda wywierania wpływu na kowieńską opinię publiczną i na gabinet Galvanauskasa, aby podał się do dymisji. Reakcja rządu nadeszła natychmiast. W oficjalnym komunikacie rządowym do kowieńskiej opinii publicznej na początku listopada, komentującym artykuł Voldemarasa, czytamy, iż

p. Voldemaras, p. eksprezydent Smetona, obwiniając premiera rządu za zdradę interesu narodowego w sprawie Niemna, obraził nie tylko rząd, ale rozżłościł litewski naród, który zasadniczo jest zainteresowany statusem Kłajpedy, jak również kwestią suwerenności Litwy. Z powodu opublikowanego artykułu Voldemaras został internowany ze stolicy do prowincji Vorniai, zaś Smetonie sąd wymierzył 2000 litów grzywny⁴⁵.

Smetona, uświadomiwszy sobie, iż Galvanauskas zdecydował się na wywieranie nacisku na opozycję, postanowił zemścić się na premierze⁴⁶. 10 listopada 1923 roku ujawniono dokumentację szefa Departamentu Sądu Sił Zbrojnych przy Ministerstwie Obrony Narodowej potwierdzającą,

⁴³ A. Voldemaras, *Raštai*, red. M. Simkus, Chicago 1976, s. 545.

⁴⁴ Ibidem, s. 550.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ A. Smetonos 1.12.1923 skundas Kariuomenės teismo nuovados tardytojui, CVA, F. 1986, Ap. 1, B.7, s. 7.

że Smetona postanowił odwołać się od orzeczenia wydanego przez komendanta wojennego Kowna, pisząc skargę do ministra obrony narodowej Balysa Sližiusa. Taktyka napisania skargi do ministra Sližiusa polegała na tym, iż minister musiał zachować neutralność, ponieważ był osobą nienależącą do żadnego ugrupowania politycznego, co zdaniem Smetony dawało większe szanse uzyskania złagodzenia represji wobec organu prasowego i odwołania wyroku sądowego, na mocy którego internowany Voldemaras skazany został na pobyt w obozie pracy przymusowej. Jednakże, w związku z napisaną skargą, Smetona żadnej odpowiedzi nie otrzymał, ponieważ tego samego dnia, 10 listopada o godzinie 23, Smetona został aresztowany i osadzony w kowieńskim więzieniu za nie zapłacenie grzywny w wysokości 2000 litów⁴⁷.

Wydarzenie to wywołało zainteresowanie i poruszenie wśród litewskiej opinii publicznej. Organy rządowe: „Lietuva” oraz „Lietuvos žinios” krytkowały Smetonę i partię Narodowców za rozpowszechnianie fałszywych i szkodliwych dla spójności narodu litewskiego informacji. W tym samym czasie cenzura wojskowa postanowiła zablokować wszystkie antyrządowe artykuły ukazujące się w czasopiśmie Narodowców „Vairas”, w których broniono internowanych przywódców Smetonę i Voldemarasa.

Warto zwrócić uwagę, iż skazanie Smetony na karę więzienia przysłużyło się jego planom politycznym. Zamiarem Smetony było, aby wydarzenie to nabrało rozgłosu w litewskiej opinii publicznej, dlatego nakazywał na łamach organu prasowego Narodowców na czołowych miejscach poruszać tę kwestię pod hasłem „Pierwszy prezydent niepodległej Litwy został uwięziony przez represyjny rząd Galvanauskasa”. Powyższa teza znajduje potwierdzenie w organie antyrządowym „Vairas”, gdzie swój artykuł pt. *Vivos, voco, mortus plango* Smetona zamieścił 21 listopada 1923 roku⁴⁸. W gazecie Smetona krytkował partię Ludowców, na czele z ekspremierem K. Griniusem, za popieranie polityki antyopozycyjnej, w szczególności tej ukierunkowanej przeciwko Narodowcom i ich przywódcy – Smetonie. Warto zacytować słowa Smetony z dalszej części artykułu:

⁴⁷ Ibidem, s. 8.

⁴⁸ Ibidem, s. 9.

p. Grinius miał rację gdy powiedział, że ja nie mogłem dopuścić, aby ponizając siebie, zarządzić zbiórkę pieniędzy od członków partii i swoich zwolenników (grzywna – 2000 litów), ponieważ wybrałem cięższą karę – pójść do więzienia. Byłem bardziej skłonny oddać się w ręce przemocy niż porzucić prasę, przez którą mogłem wyrażać swoje poglądy polityczne⁴⁹.

Jedyną osobą, która podjęła się inicjatywy uwolnienia z więzienia Smetony, był słynny litewski poeta i założyciel partii Postępu Narodowego oraz najbliższy przyjaciel ekspremiera Voldemarasa – ksiądz Juozas Tumas-Vaižgantas⁵⁰. On to wraz ze swoimi współpracownikami z partii Postępu Narodowego, do którego należał i ekspremier Voldemaras, postanowili zebrać określoną sumę pieniędzy, aby uwolnić z więzienia Smetonę. W efekcie 14 listopada 1923 roku o godzinie 10 Smetona został zwolniony z więzienia powiatu kowieńskiego⁵¹.

Smetona zaczął być postrzegany jako ofiara represji politycznych, co w tamtejszej sytuacji mogło pomóc mu w realizacji kolejnych celów politycznych. Podjął on próbę dodatkowego umocnienia swojej pozycji wśród opinii publicznej. 1 grudnia 1923 roku złożył skargę do Sądu Wojakowego, w której zwrócił uwagę na fakt, iż ustawa o prawie prasowym z 1919 roku zniosła cenzurę, po drugie zaś przyznała administracji państwowej kompetencje w zakresie sprawowania nadzoru nad kowieńską prasą. W złożonym dokumencie Smetona zaznaczył również, że kowieńskiemu dowódcy wojska przyznaje się tymczasowo lub w okresie trwania stanu wojennego uprawnienia w zakresie możliwości wstrzymania lub rozwiązania działalności prasy oraz w zakresie innych spraw dotyczących działalności wydawniczej, aczkolwiek ustawa ta nie zezwalała na pociąganie do odpowiedzialności prawnej w zakresie teje działalności redaktorów naczelnych gazet oraz ich współpracowników. Uprawnienia te zostały nadane poprzez ustawę nadzwyczajną z 4 kwietnia 1919 roku, uchwaloną przez litewski Rząd Tymczasowy. Smetona, powołując się na paragraf 24 ustawy, wskazywał, iż kwestie, których nie można poruszać w organach prasowych w czasie wojny lub podczas stanu wojennego, wyraźnie określa ustawa, nie zaś dyrektywy wydane przez komendanta⁵².

⁴⁹ Ibidem, s. 10.

⁵⁰ *Žurnalistikos enciklopedija*, [w:] *Pradai*, Vilnius 1997, s. 544.

⁵¹ A. Smetonos, *1.12.1923 skundas Kariuomenes...*, op. cit., B. 7, s. 8.

⁵² Ibidem, s. 9.

Słuszność złożonej przez Smetonę skargi do Sądu Wojskowego była zasadna z normatywnego punktu widzenia, bowiem ustawa o prawie prasowym z 4 kwietnia 1919 roku (rozdział VII, paragraf 32–34) wyraźnie wskazuje na zakres kompetencji przysługujących powołanemu przez państwo kontrolerowi⁵³. W końcowej treści skargi Smetona postulował do kowieńskiego Sądu Wojennego, aby komendanta wojennego miasta i powiatu kowieńskiego majora Brazulevičiusa pociągnąć do odpowiedzialności karnej za przekroczenie uprawnień ze wszelkimi związanymi z tym konsekwencjami. Jednakże najwyższy wymiar sądownictwa wojskowego odrzucił skargę Smetony⁵⁴.

Po decyzji sądownictwa wojskowego sfrustrowany Smetona w swoim memoriale tak opisywał zaistniałą sytuację polityczną w kraju:

Od początków rządu p. prezydenta Stulginskisa na Litwie wprowadzono bez podstaw prawnych cenzurę – w państwie litewskim nie ma wolności słowa, istnieje brak swobody wyrażania poglądów i krytykowania władzy. Celem wprowadzonej cenzury jest usuwanie takich artykułów, w których treściach zawarte są wrogie elementy dla obecnego rządu, np. moja krytyka. Taka polityka była obecna w zaborze carskim, gdy działała na szeroką skalę rusyfikacja⁵⁵.

Zdesperowany Smetona zorganizował w połowie listopada 1923 roku w Kownie manifestację pracowników redakcji „Vairasa”, żądając zniesienia cenzury prasy. Tymczasem litewska scena polityczna była zwrócona ku innym wydarzeniom: rządzący Chryścijańscy Demokraci weszli w koalicję z Chłopską Unią Ludową, tworząc tym samym nową siłę polityczną w parlamencie.

Po stłumieniu manifestacji pracowników redakcji „Vairasa” i po nieudanej próbie zorganizowania forum dyskusyjnego, ze względu na brak zainteresowania, eksprezydent wpadł w depresję, co potwierdza jego list wystosowany 8 grudnia 1923 roku do Voldemarasa, więzionego w obozie pracy przymusowej w Vornie. Smetona pisał w nim:

⁵³ *Lietuvos Respublikos Valstybės Kontrolė, aukščiaušioji audito institucija*, <https://www.vkontrolė.lt/page.aspx?id=55> (dostęp: 21.02.2019).

⁵⁴ *Ibidem*, s. 9.

⁵⁵ A. Eidintas, *Antanas Smetona*, [w:] *Vilniaus mintis*, Vilnius 1990, s. 90.

Jestem w stanie gniewu i frustracji w tej skomplikowanej sytuacji: nieudane strajki w Kownie, niemożność zorganizowania polemiki partii politycznych, ponieważ żadna z frakcji politycznych w tym parlamentarnym chaosie nie jest chętna do podejmowania dialogu ze mną jako stroną opozycji, i na koniec pogarszający się mój osobisty status materialny. Z tego powodu mam depresję, nie wychodzę z domu, nie angażuję się w sprawy polityczne, moi zwolennicy i partyjni działacze Narodowcy też nie podsuwają mi żadnych pomysłów do działania⁵⁶.

Skutkiem tego Smetona w liście do Voldemarasa postulował, iż najlepszym wyjściem w zaistniałej sytuacji politycznej jest zorganizowanie rewolucji w państwie.

Na początku 1924 roku partia Chrześcijańskich Demokratów odsunęła z koalicji Chłopską Unię Ludową i zaczęła rządzić samodzielnie. Nastroje w kraju pogarszały się w związku z kryzysem finansowym w latach 1922–1924. Wykorzystując to, Smetona podjął inicjatywę zorganizowania forum dyskusyjnego wszystkich litewskich partii politycznych, w celu omówienia sytuacji gospodarczej w kraju. Przyczyną kryzysu finansowego była nadmierna inflacja po wprowadzeniu do obiegu 25 września 1922 roku nowej jednostki monetarnej: lita. Wprowadzenie lita miało na celu zmniejszyć rosnącą inflację waluty – ostrubla, wprowadzonego do obiegu w 1916 roku przez niemieckie władze okupacyjne. Ze względu na szybkie tempo emitowania nowej waluty efekt był odwrotny od zamierzonego. Na banknotach był wydrukowany napis „Tymczasowe pieniądze”. Nie było znaków wodnych, a także numerów seryjnych, co skłoniło nieuczciwych obywateli Litwy do produkcji fałszywej waluty. Dlatego na początku 1923 roku Bank Litewski rozpoczął wycofywanie lita z rynku, zastępując go nowym litem, zamawianym z drukarni w Czechosłowacji, czemu Smetona był przeciwny, chociaż nie miał do zaproponowania żadnego innego rozwiązania. Uważał, że litewska gospodarka powinna być w dalszym ciągu zależna od Republiki Weimarskiej poprzez obieg ostrubla. Podczas wiosennej sesji sejmowej doszło do przyjęcia projektu ustawy o złagodzeniu kryzysu finansowego poprzez emisję monet, na które wyłączność miał Skarb Państwa. Ustawę uchwalono 20 czerwca 1924 roku.

⁵⁶ A. Smetonas, *8.12.1923 laiškas A. Voldemarui*, CBRS, F. 173–233, s. 1.

Trzeba zauważyć, że wypowiedane niejednokrotnie w sposób bezkompromisowy przez Smetonę poglądy na temat utrzymania ostrubla i przyjaznych stosunków z Republiką Weimarską były podzielane przez litewskiego profesora historii i autora książki pt. *Antanas Smetona* Alfonsa Eidintasa, jak również przez innych biografów Smetony – Jonasa Augustaitisa i Aleksandra Merkelisa.

Warto też zwrócić uwagę w tej analizie, że gdy Smetona sprawował funkcję wiceprezesa zarządu banku, początkowy kapitał zakładowy banku wynosił 5 milionów złotych, zaś w 1922 roku, wraz z wprowadzeniem litą, kapitał banku wynosił zaledwie 1 milion litów. Z tego powodu w latach 1922–1924 bank borykał się z trudnościami finansowymi, a jego kapitał podstawowy spadł do 0,5 miliona litów, co skutkowało, iż większość jego akcji została wykupiona przez Bank Litewski⁵⁷. Z tego powodu swoje niezadowolenie z wiceprezesa Smetony wyrażał założyciel Litewskiego Banku Międzynarodowego, Amerykanin litewskiego pochodzenia, założyciel organu prasowego „Varpas”, były współpracownik profesora A. Voldemarasa na Uniwersytecie Witolda Wielkiego w Kownie – Jonas Šimkus⁵⁸ (Voldemaras zapoznał Smetonę z Šimkusem w 1922 roku, co poskutkowało propozycją zatrudnienia Smetony w zarządzie banku).

W czasie zbliżających się wyborów do III Sejmu Republiki Litewskiej, które zostały zaplanowane na 8–10 maja 1926 roku, do struktur Narodowców dołączyła Partia Postępu Narodowego na czele z Voldemarasem, tym samym tworząc nowe ugrupowanie polityczne: Litewski Związek Narodowców. Sama nazwa ugrupowania wskazywała na nowy charakter organizacji politycznej: zamiast partii, która do tej pory polaryzowała litewską scenę polityczną, powstała organizacja, której zasadniczym celem, wedle założeń Smetony, było dążenie do zjednoczenia. Chodziło o scalenie narodu litewskiego wokół odradzającej się idei narodowej, ponad różnicami wyznaniowymi i klasowymi⁵⁹.

Od roku 1925 w swoim programie politycznym Związek Narodowców domagał się zmian w prawie wyborczym, tak aby do III Sejmu byli

⁵⁷ V. Tarleckas et al., *Lietuvos bankai iki 1990*, [w:] *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuvos-bankai-117583> (dostęp: 08.09.2020).

⁵⁸ A. Banevičius, *111 Lietuvos valstybės 1918–1940 politikos veikėjų*, Vilnius 1991, s. 137.

⁵⁹ D. Mačiulis, *Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos veikla (1927–1940)*, „Lituanistica” 2004, nr 3, s. 21.

wybierani ludzie nie należący do żadnych ugrupowań politycznych, w ten sposób nie włączając ich do wspólnej listy kandydatów partyjnych. Zdaniem Smetony tylko wtedy Związek Narodowców byłby zdolny rywalizować z partiami masowymi. Przywódcy i ideolodzy Związku Narodowców potępiali publicznie rozgrywki polityczne między partiami masowymi, jak również metody prowadzenia „demonstracji politycznych” polegających na wzajemnym oczernianiu się kandydatów i partii. W swojej krytyce Związek Narodowców skupiał się przede wszystkim na partii rządzącej Chrześcijańskich Demokratów. „Tautos Vairas”, antyrządowy organ Związku Narodowców, nieustannie krytykował aksjomatyczną politykę międzynarodową prowadzoną na forum Ligi Narodów w rokowaniach z Polską poprzez wyłonionych z ich grona delegatów i ministrów spraw zagranicznych: Mečislovasa Reinysa⁶⁰ (w kadencji 25.09.1925–20.04.1926) oraz Leonasa Bistrasa (w kadencji 21.04.1926–14.06.1926)⁶¹. W odpowiedzi na krytykę i propagandę polityczną głoszoną przez przywódców Związku Narodowców partia rządząca opublikowała w swoim organie prasowym „Rytas” serię krytycznych artykułów dotyczących weryfikacji działalności politycznej Smetony i Voldemarasa na Litwie w okresie okupacji niemieckiej w latach 1919–1920. W meritum tekstów krytycznych dokonano analizy, w której wytykano tendencje dyktatorskie, przynależność Smetony do berlińskiej loży masońskiej oraz finansowanie przez nią jego działalności, gdy był u szczytu sprawowania najwyższych funkcji w państwie. W tym kontekście warto zwrócić uwagę, iż chadecki rząd pesymistycznie oceniał możliwość powrotu Smetony na urząd głowy państwa. Przedstawia to poniższy fragment z organu rządowego „Rytas”:

[...] obaj bawią się na drewniane miecze, rozpowszechniając nienawiść do Chrześcijańskich Demokratów, w swojej prasie nie tracąc nadziei – Smetona wciąż ma nadzieję zostać panowanie wybrany na Prezydenta, a Voldemaras dostać tekę ministra spraw zagranicznych⁶².

⁶⁰ „Aidai” 1973, nr 6, s. 246.

⁶¹ K. Tamašauskas, *Leonas Bistras, Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 3: *Beketeriai-Chakasai*, [w:] *Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas*, Vilnius 2003, s. 247.

⁶² S. Noreikienė, *Mintis*, t. 3, Vilnius 1980, s. 69.

Na początku marca 1926 roku obaj przywódcy Związku Narodowców, Smetona i Voldemaras, postanowili przeprowadzić szeroko zakrojoną wiosenną kampanię wyborczą w całym kraju. Podróżując po Litwie, wygłaszali wykłady, w prasie krytykowali demokratyczny ustrój państwowy, który ich zdaniem dewastował autorytet mężów stanu, potępiali międzypartyjne gry polityczne oraz agitowali, aby w nadchodzących wyborach do III Sejmu głosować na sygnatariuszy Aktu Niepodległości Litwy z 16 lutego 1918 roku, do których należał Smetona. Jak zaznacza słynny litewski historyk Sigita Noreikienė, Związek Narodowców w czasie wiosennej kampanii wyborczej, w kwietniu oraz maju, wydał kilka artykułów w swoim organie miesięcznym „Rinkimų verpetai”. Została w nich przedstawiona panorama polityczna rządów Smetony w kadencji od 4 kwietnia 1919 do 19 kwietnia 1920 roku⁶³. W czasopiśmie tym tworzono oraz rozpowszechniano mity polityczne o Smetonie jako bohaterze, który angażował się w walkę o niepodległość państwa litewskiego zarówno przeciwko carowi, jak i okupantom niemieckim. W dalszej kolejności wychwalano jego inteligentne przywództwo w zarządzaniu polityką wewnętrzną oraz zagraniczną w czasie jego prezydentury w latach 1919–1920. To wyraźnie pokazuje, iż Smetona lubił być wręcz deifikowany przez Narodowców⁶⁴.

Kultowe tendencje były ważnym kierunkiem propagandowym w programie wyborczym Związku Narodowców w torowaniu sobie drogi do zdobycia władzy. W tym miejscu konieczna staje się analiza programu politycznego, który został zawarty w następnych tekstach organu „Rinkimų verpetai”. W związku z porażką Partii Postępu Narodowego w wyborach do II Litewskiego Sejmu Ustawodawczego z roku 1923, do której członków należał wówczas Smetona, Voldemaras i inni przywódcy ugrupowania, Narodowcy postanowili w nowej kampanii wyborczej skoncentrować się na najbardziej wrażliwych kwestiach społecznych. Retoryka wyborcza Narodowców była skierowana na tematy sfery polityki społecznej, a jej realizacja miała być implementowana przez szczególną politykę agrarną, która była faktycznie dominującą w kraju doktryną społeczną.

⁶³ R. Subačius, *Dramatiškos biografijos: kovotojai, kūrėjai, karjeristai, kolaborantai*, [w:] *Mintis*, Vilnius 2005, s. 443.

⁶⁴ A. Saulenas, *Antanas Smetona – Mūsų nepriklausomybė – Tautos dvasia*, „Lietuvis” 1925, nr 7, s. 1–2.

Smetona żywił nadzieję, że prezentowanie programu gospodarczego, w którym położony jest nacisk na politykę socjalną, pomoże mu zdobyć więcej zwolenników wśród wyborców. Pomimo tego iż Smetona był charzmatycznym przywódcą, w poprzednich wyborach w sposób niefrasobliwy podchodził do społecznych potrzeb materialnych. Badając problem, dlaczego partia nie miała swoich przedstawicieli w II Sejmie Ustawodawczym w kadencji 1923–1926, przyczyn należałoby upatrywać również w tej niefrasobliwości. Warto podkreślić, że w retoryce wyborczej Narodowców nie było jasno sprecyzowanego planu dla litewskich mniejszości narodowych, aczkolwiek w programie wyborczym można znaleźć pewne odniesienia do zasad tolerancji wobec Polaków, Żydów, czy Niemców. Ponieważ Smetona miał nadzieję na uzyskanie z ich strony lojalności i poparcia, w swoim organie „Rinkimų verpetai” wygłosił populistyczne hasło: „Pokładajmy w lojalności tych narodów nadzieję podczas nadchodzących wyborów sejmowych, ponieważ włożyli wielki wysiłek w budowanie państwa litewskiego”⁶⁵.

W ostatnim wydaniu majowym organu „Rinkimų verpetai” Smetona populistycznie agitował do litewskiej opinii publicznej, aby głosowała na jego ugrupowanie:

Tylko my, Narodowcy, wyprowadzimy Litwę z ciężkiej sytuacji ekonomicznej. Jeżeli naród litewski nas wybierze, my, będąc przy władzy, wprowadzimy niskie podatki, unikniemy brania kredytów od międzynarodowych banków, podejmiemy wszelkie niezbędne środki w celu zwiększenia wydajności rolnictwa, zwiększymy liczbę miejsc pracy w tym sektorze, aby wszyscy swoją produktywnością, efektywnością i wydajnością pracy przyczyniali się do poprawy bytu wszystkich narodów i wszelkich warstw społecznych żyjących na Litwie⁶⁶.

Odnosząc się do skarg pisanych przez obywateli i dziennikarzy kowieńskich na bezkrytyczny kult jego osoby i dyktatorskie ambicje, propagowane przez agitatorów oraz działaczy Narodowców, Smetona pisał: „oni nie są rewolucjonistami, ale ewolucjonistami, którzy są przeciwnikami nieograniczonej swobody działania w sferze politycznej, aczkolwiek

⁶⁵ A. Jakubčionis, *Politinės partijos Steigiamojo Seimo rinkimuose. In 1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės. Konferencijos medžiaga*, Vilnius 2000, s. 19.

⁶⁶ S. Noreikienė, *Mintis*, op. cit., t. 3, s. 73.

są faktycznymi zwolennikami bezwzględnie ścisłego porządku prawnego państwa”⁶⁷.

Następnie w swoich dywagacjach nad problematyką dyktatorskich tendencji Narodowców Smetona twierdził, iż na Litwie nadeszła nowa tendencja w demokratycznej kulturze politycznej. Był to proces, który burzył autorytet polityków, takich jak Kazys Grynus, Ignas Krupavičius czy Justinas Stugaitis i innych działaczy narodowych, ale również samego Smetony, przy równoczesnym rozpowszechnianiu się nowego zjawiska i procesu politycznego, tzw. ruchu demagogicznego⁶⁸.

W czasie wiosennej kampanii agitacyjnej szczególnie starano się w prasie organu Narodowców, jak i na oficjalnych spotkaniach z wyborcami podkreślać autorytet przywódcy partii – Antanasa Smetony. Narodowcy, gloryfikując i idealizując jego postać w oczach narodu litewskiego, po raz drugi chcieli zbudować jego wizerunek jako charyzmatycznego wodza. W prasie Narodowców, kiedy na czołowych miejscach wymieniane były jego cechy osobowości, pisano wyłącznie o jego zaletach jako męża stanu, a jego imię i nazwisko w tekście wyróżniano dużą, pogrubioną czcionką. Wyborcom była narzucana myśl, iż tylko Smetona, jako wódz narodu, jest mężem godnym zaufania w dobie złej koniunktury, ponieważ on jako litewski technokrata w dziedzinie polityki agrarnej wyprowadzi litewską gospodarkę z recesji.

W ostatnich publikacjach przed wyborami sejmowymi, w swoim organie prasowym Związek Narodowców nagłaśniał sprawę zamachu stanu w Polsce, dokonanego w dniach 12–15 maja 1926 roku przez marszałka Józefa Piłsudskiego. Narodowcy postanowili wykorzystać sprawę zamachu w kampanii wyborczej dla umocnienia swojej pozycji, przedstawiając siebie w roli gotowych do heroicznych poświęceń patriotów w dobie rosnącego zagrożenia ze strony państwa polskiego⁶⁹. Do czerwca 1926 roku Związek Narodowców podnosił alarm w swoim prasowym organie „Lietuvis”, zamieszczając wypowiedzi o niebezpiecznych zamiarach Polski wobec Litwy zwłaszcza po przewrocie majowym.

⁶⁷ A. Saulenas, *Antanas Smetona – Kas veda i diktatura?*, „Tauta” 29.10.1920, s. 1.

⁶⁸ Ibidem, s. 2.

⁶⁹ A. Skrzypek, *Zamachy stanu w Polsce XX wieku. Działania spiskowców i bezpardonowa walka o władzę*, Warszawa 2014, s. 53.

Związek Narodowców często odwoływał się do wypowiedzi, charakterystycznej dla zaistniałej na Litwie sytuacji politycznej, zamieszczonej w piśmie „Lietuvis” z 13 lipca 1926 roku:

[...] wobec dzisiejszych rządów Piłsudskiego w Polsce, niebezpieczeństwo nowej napaści zmusza nas do troski o całość niepodległej Litwy. Podobno należy łączyć bunt Żeligowskiego i przewrót majowy z dawno zamierzonymi przez niego planami wobec naszego państwa⁷⁰.

Jednakże wybory do III Sejmu Ustawodawczego wygrała centrolewicowa partia Litewski Związek Rolników, która powstała w czasie formowania się litewskiego systemu politycznego w roku 1922⁷¹. Natomiast Związek Narodowców uzyskał 43 841 głosów (4%) i po dłuższej przerwie zdobył trzy mandaty w litewskim Sejmie, które objęli A. Smetona, A. Voldemaras oraz Vladas Mironas. Taki wynik wyborów nie dawał szansy dla Związku Narodowców, biorąc pod uwagę realia polityczne, na dojście do władzy, na co wskazują wyniki wyborów na Prezydenta Republiki Litewskiej. 4 czerwca 1926 roku na pierwszym posiedzeniu nowo wybranego III Sejmu jego marszałek zarządził wybory na prezydenta Republiki Litewskiej. 7 czerwca 1926 roku w czasie posiedzenia zostały ogłoszone oficjalne wyniki tych wyborów. W głosowaniu brało udział 79 posłów. Specyfika głosowania polegała na wypełnieniu karty do głosowania i włożeniu jej do koperty. Kandydaturę Kazysa Griniusa poparło 50 posłów, dwóch posłów głosowało na A. Smetonę i po jednym pośle na Felicję Bortkevičienė oraz Gabrielę Petkevičaitė-Bitė. Poza tym znalazło 25 pustych kopert. Skutkiem tego, uzyskawszy bezwzględną większość głosów, Kazys Grinius, według paragrafu 41 Litewskiej Konstytucji, został wybrany na prezydenta Republiki Litewskiej⁷².

⁷⁰ P. Łossowski, *Dylematy polsko-litewskie. Początki zatargu. Miejsce Józefa Piłsudskiego w konflikcie*, [w:] *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś*, red. W. K. Roman, Toruń 2009, s. 59.

⁷¹ R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai*, Chicago 1961, s. 410.

⁷² *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 4, Vilnius 1955–1965, s. 282.

Zakończenie

W swojej monografii pt. *Antanas Smetona ir jo veikla* partyjny działacz Związku Narodowców Jonas Augustaitis krytykuje sekretarza prezydenta Smetony (1938–1939) Aleksandra Merkelisa za napisaną przez niego nieobiektywną biografię eksprezydenta pt. *Antanas Smetona ir jo veikla*, wydaną w roku 1938⁷³. Były sekretarz prezydenta, będący fanatycznym zwolennikiem rządów Smetony, deifikował wszystko, co Smetona zrobił w okresie sprawowania swoich rządów w latach 1926–1938. Natomiast J. Augustaitis w swojej monografii podkreśla, iż Smetona, będąc w opozycji w okresie ustroju parlamentarnego, był faktycznie mało kompetentnym, czysto partyjnym dziennikarzem – publicystą nieustannie potępiającym reformy rolne, wprowadzenie lita do obiegu, litewską politykę wewnętrzną i zagraniczną, administrację państwową, nieunikającym przy tym retoryki demagogicznej. Publicznie obrażał przedstawicieli litewskiego establishmentu z ramienia partii Chrześcijańskich Demokratów. Za szereg w tym duchu napisanych artykułów był wielokrotnie karany przez władze, jednak jak cytuje w swojej monografii Merkelis: „Cel uświęca środki”⁷⁴. Ostatecznie więc, rujnując prestiż państwa litewskiego, Smetona zdobył mandat poselski.

References

Archives

Leonas P., *Mano atsiminimai ir pergyvenimai*, Centrinės Bibliotekos Rankraščių Skyrius, F. 117, 1080.

Lietuvos Valstybės Centrinis Archyvas, F. 1686, Ap. 1, B.3.

Smetonos A., *10.II.2021 pareiškimas E. Galvanauskui*, Centralne Archiwum Państwowe, F. 1868, Ap. 1, B.3.

⁷³ K. Tamašauskas, *Jonas Augustaitis. Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 2: *Arktis–Beketas*, [w:] *Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas*, Vilnius 2002, s. 206.

⁷⁴ J. Augustaitis, *Antanas Smetona ir jo veikla*, Chicago 1966, s. 29–30.

Smetonos A., *1.12.1923 skundas Kariuomenės teismo nuovados tardytojui*, Centralne Archiwum Państwowe, F. 1986, Ap. 1, B.7.

Smetonos A., *8.12.1923 laiškas A. Voldemarui*, Centrinės Bibliotekos Rankraščių Skyrius, F. 173–233.

Internet sources

<https://tautininkai.lt/istorija/> (dostęp: 14.02.2020).

A. Lukšas LŽ archyvas, *Augustino Voldemaro mislė*, [w:] *Lietuvos žinios*, Vilnius 2018, https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:b4EZNkjGvxIJ:https://www.lzinios.lt/Istorija/lz-archyvas-augustino-voldemaro_misle/129709+&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=pl (dostęp: 16.02.2020).

Lietuvos Respublikos Valstybės Kontrolė, aukščiausioji audito institucija, <https://www.vkontrolė.lt/page.aspx?id=55> (dostęp: 21.02.2020).

Literature

Augustaitis J., *Antanas Smetona ir jo veikla*, Chicago 1966.

Banevičius A., *III Lietuvos valstybės 1918–1940 politikos veikėjų*, Vilnius 1991.

Blažytė-Baužienė D., *II Seimas (1923–1926). Seimo rinkimai, Lietuvos Seimo istorija. XX–XXI a. pradžia*, Kaunas 2009.

Bumblauskas A., *Lietuvos tūkstantmetis: dvi atmetos alternatyvos*, Vilnius 2005.

Butkus Z., *Iš Lietuvos ir Latvijos santykių istorijos 1919–1921 metais / Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, [w:] *Istorija*, t. 27, Vilnius 1987.

Eidintas A., *Antanas Smetona*, [w:] *Vilniaus mintis*, Vilnius 1990.

Grinius K., *Apie 1926 metų gruodžio 17 – tos dienos perversmą*, [w:] *Literatura*, Chicago 1954.

Gudaitis L., *Permainų vejai, Lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais*, Vilnius 1986.

Jakubčionis A., *Politinės partijos Steigiamojo Seimo rinkimuose. In 1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės. Konferencijos medžiaga*, Vilnius 2000.

Kasperavičius A., *Alternatyvos ginklui. Tautininkai ir „Vidurio Lietuva“*, „Darbai ir dienos“ 2004, nr 40.

Krevė V., *Apie Klaipėdos atvadavimą. Bolševiku invazija ir liaudies vyriausybė*, Vilnius 1992.

Leninas V., *Pilnas raštų rinkinys*, [w:] *Mintis*, t. 3, Vilnius 1976.

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 4, Vilnius 1955–1965.

- Łossowski P., *Dylematy polsko-litewskie. Początki zatargu. Miejsce Józefa Piłsudskiego w konflikcie*, [w:] *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś*, red. W. K. Roman, Toruń 2009.
- Mačiulis D., *Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos veikla (1927–1940)*, „Lituanistica” 2004, nr 3.
- Noreikienė S., *Mintis*, Str. Serija, t. 4, Vilnius 1978.
- Noreikienė S., *Mintis*, t. 3, Vilnius 1980.
- Skipitis R., *Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai*, Chicago 1961.
- Skrzypek A., *Zamachy stanu w Polsce XX wieku. Działania spiskowców i bezpardonowa walka o władzę*, Warszawa 2014.
- Subačius R., *Dramatiškos biografijos: kovotojai, kūrėjai, karjeristai, kolaborantai*, [w:] *Mintis*, Vilnius 2005.
- Tamašauskas K., *Jonas Augustaitis. Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 2: *Arktis–Beketas*, [w:] *Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas*, Vilnius 2002.
- Tamašauskas K., *Leonas Bistras. Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 3: *Beketeriai–Chakasai*, [w:] *Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas*, Vilnius 2003.
- Tarleckas V. et al., *Lietuvos bankai iki 1990*, [w:] *Visuotinė Lietuvių Enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuvos-bankai-117583> (dostęp: 08.09.2020).
- Voldemaras A., *Raštai*, red. M. Simkus, Chicago 1976.
- Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius 1997.

Newspapers

- „Aidai” 1973, nr 6.
- Budrys J., *Klaipėdos sukilimas*, „Dirva” 8.02.1951.
- Gustaitis V., *Demokratizmo negalavimai*, „Lietuvis” 1925, nr 25.
- Saulėnas A., *Antanas Smetona – Kas veda i diktatura?*, „Tauta” 29.10.1920.
- Saulėnas A., *Antanas Smetona – Mūsų nepriklausomybė – Tautos dvasia*, „Lietuvis” 1925, nr 7.
- Smetona A., *Sutiko ar nesutiko?*, „Lietuvos balsas” 31.05.1921, nr 16.
- Smetona A., *Senoji byla ir „naujoji taktika”*, „Lietuvos balsas” 8.11.1921, nr 3.
- Smetona A., *Apie kitų ir mūsų parlamentarizma*, „Tevynės balsas” 4.04.1922.
- Smetona A., *Parlamentarizmas ir konstitucjonalizmas*, „Tevynės balsas” 4.04.1922.
- Smetona A., *Apie demokratizma ir „monarachijos liekana”*, „Tevynės balsas” 23–24.04.1922.
- Smetona A., *Valdymo prietaisai ir partijų ruošia*, „Tevynės balsas” 27.04.1922.
- „Švietimo darbas” 1921, nr 5.
- Vaižgantas T., *Pigusis asimilavimas*, „Tauta” 8.05.1920.
- Voldemaras A., *Šalin zuikiai*, „Lietuvos balsas” 2.06.1921, nr 17.
- Voldemaras A., *Lietuvos ir Lenkijos konfederacija*, „Lietuvos balsas” 6.11.1921.